

Михайло ЧУЧКО

СТАНОВИЩЕ ПІВНІЧНИХ ВОЛОСТЕЙ МОЛДАВІЇ В ЕПОХУ ФАНАРІОТІВ

У статті на основі документів та історичних праць досліджено становище північних волостей Молдавії в часи правління господарів-фанаріотів. Зокрема, проаналізовано політичну ситуацію на півночі Молдавської землі з приходом до влади в країні фанаріотів. Розкрито хід воєнних дій на цій території під час російсько-турецького збройного протистояння. Досліджено зміни в адміністративній сфері, а також соціально-економічному житті населення північних волостей за фанаріотського правління. Узагальнено відомості щодо етнодемографічної ситуації в краї та показано позитивні зрушення в сфері культури.

Ключові слова: Молдавія, фанаріоти, північні волості, політична ситуація, воєнні дії, соціально-економічне життя, етнодемографічна ситуація, культура.

Михаил ЧУЧКО

ПОЛОЖЕНИЕ СЕВЕРНЫХ ВОЛОСТЕЙ МОЛДАВИИ В ЭПОХУ ФАНАРИОТОВ

В статье на основе документов и исторических трудов исследовано положение северных волостей Молдавии во времена правления воевод-фанариотов. В частности, дан анализ политической ситуации на севере Молдавской земли с приходом к власти в стране фанариотов. Раскрыто ход военных действий на этой территории во время русско-турецкого вооруженного противостояния. Исследованы изменения в административной сфере, а также социально-экономической жизни населения северных волостей при фанариотском правлении. Обобщены сведения по этнодемографической ситуации в крае и показано положительные сдвиги в сфере культуры.

Ключевые слова: Молдавия, фанариоты, северные волости, политическая ситуация, военные действия, социально-экономическая жизнь, этнодемографическая ситуация, культура.

Mykhaylo CHUCHKO

THE POSITION OF THE NORTHERN PARISHES OF MOLDAVIA IN THE EPOCH OF PHANARIOTES

In the article the position of the northern parishes of Moldavia in the times of rule of governors-phanariotes is researched on the basis of documents and historical works. In particular the analysis of political situation in the north of Moldavian land with the advent of phanariotes in the country has been provided. The course of the war on this territory during the Russian-Turkish armed confrontation is revealed. The changes in administrative sphere and also in socio-economic life of

the population of northern parishes during the phanariotes rule are investigated. The data on ethnodemographic situation in the region is generalized, positive shifts in the culture sphere are shown.

Keywords: Moldavia, phanariotes, northern parishes, political situation, hostilities, socio-economic life, ethnodemographic situation, culture.

Період правління в Молдавській землі господарів-фанаріотів по-різному оцінюється в історіографії, оскільки з одного боку, Порта через фанаріотів стала здійснювати жорсткий контроль над Молдавією без формального скасування її внутрішньої автономії, а з іншого – з призначенням на молдавський престол турецьких ставлеників з Фанару, в країні почала формуватися поміркована монархія, яка прагнула не стільки до освіченого деспотизму, як до освіченого абсолютизму, адже соціальні реформи воєводи-фанаріота К. Маврокордата та його наступників, просвітницькі заходи у сфері культури передували подібним ініціативам в інших країнах Центральної і Східної Європи [22, с.359-360, 362; 34, с.556; 18, с.376-379, 382]. Таким чином, питання щодо політики фанаріотів у Молдавії в XVIII ст. продовжує залишатися актуальною історіографічною проблемою. При цьому, на особливу увагу заслуговує проблема практичної реалізації фанаріотських реформ на теренах конкретних територіально-адміністративних одиниць Молдавській землі, зокрема прикордонних Чернівецької і Сучавської волостей, які впродовж XVIII ст. були тереном низки російсько-турецьких війн, що дестабілізуюче впливали на становище в згаданих цинутах.

Після 1711 р. Осяйна Порта, засвоївши урок з виступу проти Османської імперії воєводи Д. Кантеміра, змінила систему управління Молдавською землею. З метою запобігання в подальшому можливості визвольних акцій з боку правителів васальної країни, у Стамбулі стали призначати на молдавський престол греків-фанаріотів (мешканців константинопольського передмістя Фанар), які стали слухняними виконавцями волі Порти у підкореному османами воєводстві [34, с.556-557]. За словами молдавського історика М. Мохова, від суверенних правителів до них перейшли лише титул і деякі господарські регалії, але усередині країни господарі-фанаріоти зберегли всю повноту влади, а в окремих випадках наважувалися навіть на проведення власної зовнішньої політики. Питання суду, адміністративного устрою, церковні справи цілком залишалися в руках воєводи і бояр. Правда, самостійні дії нових молдавських правителів з Фанару допускалися лише доти, поки не йшли у розріз з інтересами Османської імперії, насамперед військово-стратегічними [22, с.359].

Так, після російських рейдів Г. Кропотова у 1709 р. з Кутів до Чернівців та у 1711 р. К. Ренна з Браїлова до Чернівців і Хотина Порта вирішила посилити свою військову присутність на півночі Молдавії [21, с.55-60]. У Хотинську фортецю, яку ґрунтовно відремонтували, було введено постійний турецький гарнізон. Навесні 1713 р. до Хотина прибув головнокомандувач Абді-паша. У 1713 – 1714 рр. його підрозділи зайняли поселення від Дністра до Карпат,

зокрема Чернівці. В Хотині під замком почалося будівництво нових укріплень – Нової фортеці [16, с.111, 114]. Шведський офіцер Е.Х. Шнайдер фон Вайсмантель, який перебував о тій порі на території Молдавії, зауважував, що турки почали укріплювати замок та місто і “роблять фортецю з краю” [6, с.342]. Екс-господар Молдавії Д. Кантемір стверджував, що місто Хотин “за старих часів... було укріплено із заходу високими стінами і глибокими ровами, а зі сходу укріплене самою природою – берегом Тіраса і обривистими скелями. В останню війну з росіянами в 1712 році турки, захопивши фортецю, частково поруйнували старі стіни, але оточили її міцними укріпленнями за новими зразками і більше ніж наполовину збільшили їх, так що в даний час вона по справедливості може називатися найкращою і найсильнішою фортецею Молдавії. В часи підпорядкування фортеці молдавському господарю охорона її була доручена одному начальнику. Але з того часу, як фортеця була підкорена турками, вона управляється турецьким пашею всупереч договірним зобов’язанням, укладеним з Польщею, які гарантували, що турецькі гарнізони ніколи не будуть поставлені в молдавських містах” [1, с. 22].

У 1715 р. Хотин та волость були вилучені з-під влади воєводи Молдавії і перетворені в турецьку нахійє (райю). Протести польського посла у Стамбулі С. Понятовського та клопотання перед Портою молдавського господаря Ніколає Маврокордата проти зайняття османами Хотина до уваги у Стамбулі не було взято (Порта заявила, що хотинський гарнізон не загрожує Польщі, а служить для попередження виступу Молдавії проти Османської імперії). Не допоміг навіть запропонований воєводою хабар у розмірі 50 тис. левів [16, с.112].

Під час австрійсько-турецької війни (1716 – 1718 рр.) група дрібних і середніх молдавських бояр та мазилів, незадоволених податковою політикою воєводи Міхая Раковіце, який 1716 року втретє посів престол у Яссах, звернулася до австрійського генерала Тіге, що знаходився в Трансільванії, з проханням надіслати війська і захопити господаря. Австрійці надіслали невеликий підрозділ на чолі з капітаном Францом Ерно, до якого приєднався загін молдаван під проводом сульгера Георгієша Величка з Кимпулунга. Об’єднані сили, що налічували 800 чоловік, взяли фортецю Нямц, монастирі Кашин, Міра, Сучавиця та ін. опорні пункти між Карпатами та р. Сірет. На початку січня 1717 р. загін капітана Ерно спробував захопити господаря М. Раковіце в Яссах, але той втік до монастиря Четецуя і покликав на допомогу татар. За допомогою двотисячного татарського загону невеликий підрозділ Ерно був розбитий (лише небагатьом солдатам вдалося врятуватися втечею), а самого капітана, що потрапив у полон, стратили в Яссах. У якості платні господар віддав татарам на розграбування територію між Сіретом та Карпатськими горами.

Відтак, за наказом Порти і при підтримці хотинського паші, Міхай Раковіце разом з татарами вирушив на допомогу трансільванському князю Ференцу Ракоці II, який повстав проти Габсбургів. Шлях воєводи лежав

Рис 1. Воєвода Димитріє Кантемир

Рис 2. Воєвода Ніколає Маврокордат

Рис 3. Воєвода Молдавії Міхай Раковіце

Рис 4. Стилпул-воде у Вамі (рис. Ф. Яшке)

Рис 5. Молдавський воєвода
Константин Маврокордат

Рис 6. Молдавський воєвода
Григоріє Каллімахі

через Ботошань і Кимпулунг до Родни. Вступивши в межі австрійських володінь, Раковіце піддав спустошенню прикордонні території Трансільванії, але, дізнавшись про падіння Белграда, змушений був повернути назад. У анонімній молдавській хроніці (1661 – 1729 рр.) згадано про участь в цьому поході командира липків Еліаса Колчак-бея з Хотина, майбутнього хотинського паші [7, с.74-79, 84-90].

Повернувшись через гори в межі Молдавії зі здобиччю й полоненими, господар Міхай Раковіце, на згадку про успішний похід, встановив у с. Вама Сучавської волості кам'яний стовп з відповідним написом, названий “Стилпул-Воде” [29, с.11-12].

У 1719 р. молдавським боярам вдалося нарешті домогтися від Порти виведення турецьких військових підрозділів з території Чернівецької волості та її чіткого відмежування від Хотинської райі [12, с.294-295]. Таким чином, на півночі Молдавії у складі “Горішньої землі” залишилися лише дві волості – Чернівецька та Сучавська, а Хотинська перейшла під безпосереднє турецьке управління [24, с.105]. На території останньої налічувалося 93 села. Боярські та церковні помістя на Хотинщині перейшли у власність османської держави. У села райі для нагляду були призначені офіцери і заслужені вояки з підрозділів яничар, спагі та липків, які мали право отримувати на свою користь частину податків [16, с.112-113].

Населення Чернівецької та Сучавської волостей як і раніше підпорядковувалося відповідно волосному старості і пиркелабу, які виконували адміністративні, поліцейські, судові та фіскальні функції [24, с.105-106].

Описуючи волосний центр Чернівці, шведський офіцер Е.Х. Шнайдер фон Вайсмантель, який неодноразово його відвідував у 1713 – 1717 рр., засвідчував, що розташовані вони на Пруті, за 4 милі від кордону Покуття. Саме місто жалюгідне і управляється разом з усім цинутом старостою, який знаходиться дуже далеко в Яссах” [6, с.345].

При описі іншого волосного центру – Сучави – яку цей офіцер теж мав нагоду відвідати, він вважав за потрібне зауважити, що вона “була можливо колись чудовим містом, як це можна судити по монастирях і церквах великих і чудових, одні з яких зруйнувалися, а інші ще в доброму стані. Тут були дві фортеці: одна, замок збудований на скалі над рікою Сучава, за містом, зруйнована, інша зроблена поляками в минулу війну для стабільних зносин з Нямцом як укріплений монастир поблизу міста і віддана туркам після укладення миру, як і Нямц та Хотин; але тепер стоїть порожня” [6, с.346]. Загалом говорячи про місцеву адміністрацію у волостях-цинутах, Е.Х. Шнайдер фон Вайсмантель стверджував, що цинутами, на які поділена країна, керував “сердар або капітан цинуту, поставлений господарем. У його підпорядкуванні в кожному місті знаходяться пиркелаби, примарі, а у селах ватафи або шолтузи” [6, с.342].

На початку серпня 1739 р. на територію Чернівецької волості Молдавського воеводства вступили російські війська генерал-фельдмаршала Б.К. фон Мініха.

Сталося це на п'ятий рік російсько-турецької війни під час так званої Молдавської кампанії. Форсувавши р. Дністер поблизу Василева, російські підрозділи спустошили довколишні села. Після зупинки у Заставні російська армія рушила через Шубранець у напрямі Хотина, зазнаючи постійних атак турецьких підрозділів [12, с.367-368]. Упродовж 16-17 (27-28) серпня 1739 р. біля с. Ставчани в Хотинській райі відбулася битва між армією Мініха та османським військом сераскера Вели-паші. Османи зазнали поразки і у паніці втекли. Переможці зайняли турецький табір, а 19 (30) серпня Еліас Колчак-паша здав росіянам Хотинську фортецю. Далі війська Мініха зайняли всю Молдавію, але після укладення Белградського миру 18 (29) вересня російська армія покинула її територію, відступивши через Хотин за Дністер. На зворотному шляху росіяни силоміць забрали з собою багато чоловіків, жінок і дітей з Хотинської та прилеглої частини Чернівецької волостей [12, с.375; 31, с.30]. У кінці 1739 р. Хотинську фортецю було передано турецькому коменданту Сари Ахмету-паші [20, с.132-134].

1741 року молдавський воєвода К. Маврокордат видав для Молдавії так званий “Статут”. Відповідно до цього документа у волості призначалися по два старости – ісправники. Функції останніх були чітко регламентовані. Зокрема, ісправникам вказувалося, що вони мають чинити суд, але не повинні брати жодних штрафів, данин, відробіткових днів, за винятком штрафів зі злочинів, які вони можуть отримувати. Вони не можуть “нічого брати з купецьких, чи вірменських, чи жидівських, або інших будинків”. Вони також не повинні мати “жодних намісників у волостях, але самі мають бути суддями”. Без відома волосного ісправника “жодній урядовій людині з наказами по волості не ходити, і нікому не дозволено чинити сваволю”. Упійманих злочинців повинні ісправники лише допитати і дізнатися кого і наскільки пограбували, а відтак негайно відправити їх в Диван, повідомляючи при тому письмово про шкоду, яку ті завдали. Ісправники повинні наглядати у своїх волостях за священиками, іподияконами та іншими людьми, позбавленими дару, й таких, що носять духовну одягу, і не карати таких людей, але давати їм печатки.

Також вони повинні були здійснювати нагляд, щоб настоятелі монастирів, бояри і жителі не продавали доходи своїх маєтків туркам, “а коли знайдуть такий маєток, проданий туркам, то такий заберуть в скарбницю”, а дохід з нього піде ісправнику. Ісправники не мали права збирати додаткових податей і давати служителям жалування, бо десятину, яку збирали злоташі, слід було доправляти у скарбницю. Крім того, у статуті вказувалося, що поселенці не вечини (не кріпаки), які “живуть в монастирських та боярських маєтках, повинні працювати кожний по 12 днів на рік і давати десятину, а вечини мають працювати за звичаєм”. “Митники, пиркелаби, коминарі, бесменарі (збирачі грошей за найм землі), мортасепа, урари (різні збирачі)”, крім зазначених у інструкціях воєводи податей, ні від кого не повинні брати більше. Також слуги сільського голови, якщо де-небудь знайдуть жінок і дівчат гулящих, не повинні брати нічого ні від такої жінки, як і від чоловіка, який мав з нею справу, без суду волосного ісправника. “А за намовою людей і бездоказово

не можна було звинувачувати будь-яку жінку чи дівчину, ані обручати їх” [5, с.492, 494, 496-498; 34, с.562].

Крім того, з метою більш ефективного управління Молдавською землею, господар К. Маврокордат здійснив територіальну реформу, поділивши існуючі волості на декілька околів, які очолювали підпорядковані волосним ісправникам (старостам) намісники. Сучавську та Чернівецьку волості поділили на околи. Зокрема, у волості Сучава було створено Берегометський, Віківський, Сіретський, Долішній та Центральний околи, а у волості Чернівці – Міський, Дністерський, Черемоський та Прутський околи. Для забезпечення кращого контролю за гірськими околами Молдавсько-Кимпулунзькому та Русько-Кимпулунзькому (Довгопільському) околам було надано статус самостійних волостей – Кимпулунг-Сучавської та Кимпулунг-Чернівецької. Останню було поділено на 2 околи-стани – Кимпулунзький та Путилівський [15, с.58; 38, с.239]. Хроніст XVIII ст. лікар-грек Петре Депаста Пелопоннеський писав у 1742 р. про мотиви проведення адміністративних реформ Константина Маврокордата наступне: “Константин взявся силою реформувати молдавську адміністрацію, бо він розсердився через явне непідкорення владі одного бунтівного цинуту, а саме Руського Кимпулунгу” [8, с.316].

Під час російсько-турецької війни (1768 – 1774 рр.) Молдавію зайняли російські війська. Розраховуючи закріпитися тут надовго, царська адміністрація у вересні 1769 р. змусила жителів Молдавського воєводства дати клятву вірності російській імператриці Катерині II. У 1772 – 1773 та 1774 рр. російська військова адміністрація при допомозі чиновників молдавського Дивану провела у Молдавському воєводстві перепис населення з метою обкладення його податками. Незважаючи на фіскальний характер перепису, вміщені у ньому відомості дають цінний матеріал з адміністративно-територіального устрою країни. Зокрема, переписні матеріали дають можливість уточнити кількість та назву цинутів, що розташовувалися на півночі Молдавії, а також їх поділ на околи. Так, Кимпулунг-Чернівецький цинут ділився на околи Кимпулунгулуй і Путилий, Чернівецький цинут було поділено на Міський (Тиргулуй), Прутський (Прутський Долішній), Дністерський та Черемоський [2, с.65-66, 116, 119, 123, 126]. Сучавський цинут поділявся на Берегометський, Віківський, Центральний, Сіретський Горішній та Долішній околи [2, с.336, 339, 342, 344, 349]. Кимпулунг-Сучавський цинут, за переписними відомостями, на околи поділений не був [2, с.242].

Після того, як у 1768 р. Росія знов оголосила війну Османській імперії, головний удар російської армії в кампанії 1769 р. планувалося завдати проти турецької фортеці Хотин. У середині квітня російські війська під командуванням генерал-аншефа О. Голіцина форсували Дністер поблизу с. Непоротово. Відбившись від атак османів під Кельменцями, росіяни підійшли до Хотина і атакували турецький табір. Через відсутність облогової артилерії Голіцин відмовився від штурму фортеці і, пограбувавши

населення міста, відійшов на Поділля. У травні поручник Жегіца із загоном легкої кавалерії здійснив рейд до Чернівців, знищивши там “магазейни” із запасами хліба. Наприкінці червня О. Голіцин знов попрямував на Хотин, переправившись на цей раз з військом через Дністер біля с. Самушин. Обійшовши лісовий масив т. з. Буковину, росіяни 4 (15) липня блокували Хотин і розпочали його обстріл. У вересні російські війська зайняли Хотинську фортецю, але через те, що туркам вдалося перед тим непомітно з неї вислизнути, Голіцина позбавили посади головнокомандуючого 1-ю армією і цей пост зайняв генерал-аншеф П. Румянцев. Наприкінці 1769 р. до Петербурга прибула делегація молдавських бояр і православного духовенства, які просили російську імператрицю прийняти Молдавську землю під покровительство Росії, а також повернути до її складу Хотинщину, де розташовувалися їхні маєтки [20, с.134-135]. За розпорядженням російської влади на території Хотинської райії було відновлено молдавську адміністрацію, яку представляли два пиркелаби-ісправники. Відновлений Хотинський цинут поділявся на Горішній, Центральний та Дністерський околи [2, с.140, 144, 146; 3, с.112, 133, 154].

У 1770 р. в Молдавії було встановлене російське управління. У Садигурі біля Чернівців російська адміністрація в порозумінні з волосними ісправниками Л. Імбо та І. Хереску відкрила монетарню, але діяла вона недовго. Влітку 1774 р. війна Росії з Османською імперією закінчилася. За умовами мирного договору, укладеного 10 (21) липня в Кючук-Кайнарджі, Російська імперія зобов'язалася повернути Осяйній Порті “всю Бессарабію” та “обидва воєводства, Валаське і Молдавське з усіма фортецями, містами, слободами, селами і всім тим, що в них знаходиться” [19, с.23-25].

Проте в ході виведення російських військ із зайнятих земель у північну частину Молдавії увійшли австрійські військові підрозділи. На перших порах австрійська адміністрація та дипломати використовували стосовно анексованої території різні назви: “колишня частина Молдови”, “австрійська Молдова”, “імперська Молдова”, “Молдавський генералат”, “Молдавський дистрикт”, “комітат Сучава”, “Чернівецький генералат” або “Галицький прикордонний генералат” [33, с.44; 15, с.60-61]. Натомість топонім “Буковина”, вперше згаданий 1412 року у Любовельській угоді Угорщини та Польщі на означення букових лісових масивів краю, проникає в офіційне австрійське діловодство лише на початку 1775 р. Саме тоді імперський посланник у Константинополі Тугут у листах до канцлера Кауніца від 4 та 18 січня називає зайняті австрійськими військами волості Молдавії “Буковинським дистриктом” [33, с.44].

Австрійський військовий адміністратор генерал-майор Габріель фон Сплени у своєму “Описі Буковини”, датованому кінцем серпня – початком вересня 1775 р., так описує колишні округи Молдавії, що увійшли до Буковинського дистрикту: “1. Невелика частина Хотинського дистрикту, що складалася з 9 сіл. 2. Майже весь Чернівецький дистрикт, з якого лише 2 села залишилися за кордоном. 3. Так званий Руський Кимпулунг, що складається

Рис 7. Молдавський господар
Грігоріе Матей II Гіка

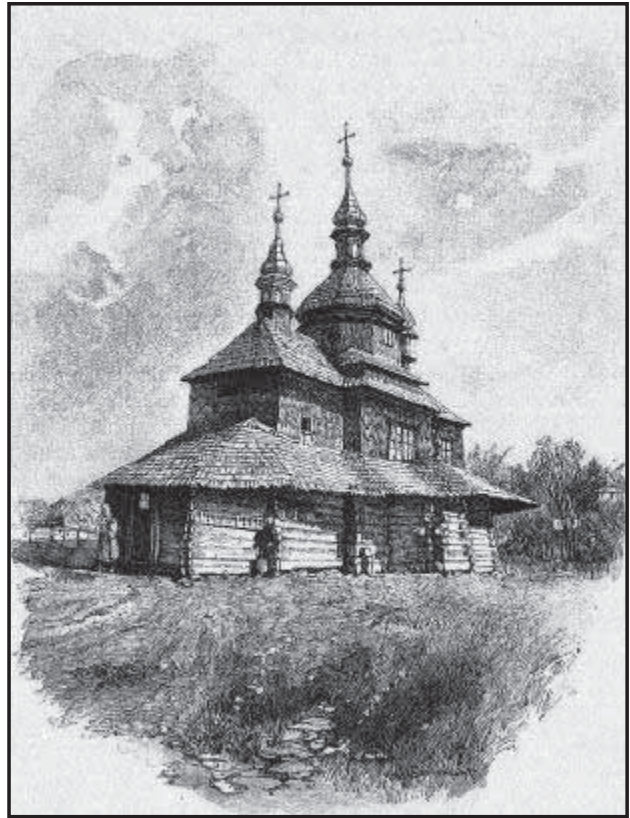
Рис 8. Господар Григорій III Гіка

Рис 9. Чернівецький ісправнік Леон Імбо

Рис 10. Монастирська церква Різдва Пресвятої Богородиці на Горечі (фото 1936).

Рис 11. Монастирська церква в с. Ревна

з трьох великих сіл і який, правда, здебільшого розглядається як частина Чернівецького дистрикту. 4. Майже $\frac{3}{4}$ Сучавського дистрикту, з якого 57 сіл лишилось поза межами Буковинського дистрикту. 5. Так званий Молдавський Кимпулунг, з якого, однак, 2 села лишилось по той бік кордону” [4, с.13-14]. За словами Г. фон Сплєні, “цей дистрикт на сході та півдні межує з Молдавією, на заході – з Семигородом, Марамурешем, Покуттям і на півночі – з імператорським Поділлям або нинішнім королівством Галичина” [4, с. 14].

Проведений у 1775 р. за наказом генерала Г. Сплєні перепис населення виявив, що загалом Австрія анексувала у Молдавії 352 поселення, розташовані у Чернівецькому, Прутському, Дністерському, Черемоському, Хотинському, Русько-Кимпулунзькому, Берегометському, Віківському, Центральному, Молдавському, Сіретському та Молдавсько-Кимпулунзькому околах [13, с. 263].

Поставлена перед фактом австрійської анексії північної частини Молдавського воєводства і відчувши рішучість Габсбургів відстоювати силою зброї цей набуток Дунайської монархії, Осаяна Порта погодилась на укладення конвенції про офіційну передачу Буковини Австрії. У першій статті цього документа, підписаного 7 травня 1775 р. у Константинополі

канцлером А.В. Кауніцом та великим візиром Іззет-Мехмед-пашею, зазначалось, що “через роз’єднаність території Семигороду і Галичини, Порта, виходячи з добрих стосунків і дружби з Австрією, передає останній територію, розташовану між Покуттям, Дністром, Молдавією і Семигородом (...). Стосовно подальшої демаркації земель до Дністра з місця, де територія Хотинщини прилягає до Чернівецького округу, дві сторони домовилися, що в разі, якщо комісари Осаяної Порти проведуть демаркацію поза територією Хотинщини, від вказаного місця до Дністра, чіткі кордони, подібні до тих, які були встановлені офіцерами Імператорського двору, комісари цього двору не будуть заперечувати проти того, щоб ці землі, які належать до Хотинської фортеці, залишилися, як і раніше, у володінні Осаяної Порти” [14, с.197, 226].

12 травня 1776 р. у Константинополі була підписана угода, в якій Віденський двір відмовлявся від Хотинщини і погоджувався на проведення кордону потоком Рокитна. 2 липня 1776 р. в с. Баламутівка генерал В. фон Барко і Мехмет-Тахір-ага підписали конвенцію про прикордонне розмежування між Османською імперією та Австрією [14, с.203, 233-240]. Відповідно до підписаних угод, після остаточної демаркації кордону, Австрія повернула Османській імперії 64 населених пункти: 9 сіл Хотинського, 14 сіл Чернівецького, 41 село Сучавського цинутів. У складі імперії Габсбургів залишилась територія, яка пролягала між 47 градусами 14' і 48 градусами 40' північної широти та 42 градусами 13' 1" і 44 градусами 1' 25" східної довготи. В адміністративно-територіальному плані це – весь Руський Кимпулунг, 92,5% площі Молдавського Кимпулунгу, 88% Чернівецького цинуту та 50,2% площі Сучавського цинуту, тобто територія в 10482 кв. км. [14, с.204].

Десятиліття безперервних війн призвели до скорочення населення та спустошення північної Молдавії. Вже на початку XVIII ст. масового характеру набули втечі вечинів-кріпаків та холопів. Значне їх число осідало на польському Поділлі, куди шляхта заманювала їх “слободами”. Молдавський господар через це у 1703 р. висловив Речі Посполитій протест, бо сусідні з Поділлям цинуті майже обезлюдніли [15, с.55]. У створеній в 1715 р. турками на території Хотинщини райі теж бракувало населення, яке “розбіглося через вторгнення московитів або через війська київського воєводи і шведського короля, які зимували в цьому краї, або після повторного завоювання” турками. Аби повернути втікачів, османська адміністрація звільнила їх від усіх повинностей на рік та запровадила фіксовані податки. Так, у 1716 р. було встановлено збирати по одному золотому з кожного, кому виповнилося більше 12 років. Із зернових та інших продуктів землеробства збирати одну десяту. Тверді податки були встановлені також з утримання бджіл та худоби. Турецькі емісари агітували людей у сусідніх волостях Молдавської землі, щоби ті переселялися у райю, де їх чекає краще життя [16, с.112-113]. Така політика позитивно вплинула на ріст населення. У 40-х рр. XVIII ст. до Хотинщини прибуло понад 4000 родин [16, с.120].

Молдавські господарі теж залучали переселенців на території, що обезлюдніли. У 1705 р. В. Ончулеску було доручено запрошувати людей з Турецької і Польської землі та інших сторін, обіцяючи їм тимчасове звільнення від державних податків. Господар Григорій II Гіка, доручаючи боярину Й. Кантакузино в 1739 р. зібрати та запросити чужих людей з Польщі або інших земель у с. Шишківці Чернівецької волості, попередив місцеву адміністрацію, що переселенці будуть на 8 місяців звільнені від податків і повинностей [15, с.55-56].

Села, у яких жили вечини-кріпаки, як і в попередні часи, переходили шляхом купівлі-продажу від одного власника до іншого. Так, у 1728 р. частина с. Барбівці Чернівецької волості з хатами, млинами, полями, лісами і сіножатями була продана за 2 воли і 4 талери [10, с.80-81]. Внаслідок продажу частин сіл одним населеним пунктом володіло по кілька власників [23, с.66].

Господарі-фанаріоти проводили політику ослаблення ролі земельного боярства та підвищення ролі придворних бояр. При новій системі, що формувалася, народ визискувала перш за все держава, а доля окремих землевласників у його експлуатації поступово знижувалася. Старовинні молдавські боярські родини з провінційної знаті, які не зуміли пристосуватися до нових умов, розорялися, з'явилося нове боярство, чії ряди поповнили грецькі родини, а також вихідці зі служилих людей.

Зростало та міцніло при господарях-фанаріотах і церковно-монастирське землеволодіння в краї. Так, невеликий скит Гореча в Чернівцях, що виник в 1712 р., за період правління фанаріотів набув 14 маєтків [26, с.34-35]. А могутній Путнянський монастир, розташований в Сучавській волості, володів 109 селами [23, с.66].

Селяни-вечини не мали права переходити від одного власника до іншого. Проте продавати їх як холопів окремо від землі не дозволялося. Вечини повинні були відробляти на користь власника маєтку панщину, сплачувати численні податки та виконувати інші повинності. Так, з грамоти 1721 р. дізнаємося, що мешканці с. Сторожинець Сучавської волості сплачували десятину з врожаю на полі, з сіножаті, пасік, плодів дерев та іншого врожаю [10, с.14; 23, с.66].

Крім селян-вечинів існували громади вільних сільських землевласників – резешів. У документах резеші згадуються в таких селах Чернівецької волості як Іспас, Банилів, Волока, Карапчів, Вілавче, Костинці, П'ядиківці, Іванківці, Южинець, Кулівці, Репужинці та ін. [17, с.79]. Але ця категорія сільських жителів постійно зменшувалася. Молдавський воєвода К. Маврокордат у 1741 р. відзначав зникнення на кордонах країни служилих людей, які перетворилися, за його словами, в селян [15, с.56].

За твердженням экс-воєводи Д. Кантеміра, особливими привілеями користувалися жителі п'ятнадцяти сіл “захищеного суцільним ланцюгом найвищих гір” околу Кимпулунг в Сучавській волості, які “хоча і не є благородними, проте не підкоряються боярам”. Вони іноді “приймають двох ворників, поставлених господарем. Але нерідко проганяють їх, якщо

ті викликають незадоволення жителів, покладаючись на той захист, який їм щедро дала природа. Тутешні мешканці не займаються обробкою ріллі, якої у них в горах немає. Всю свою працю вони вкладають в турботу про вівці. Вони сплачують щорічний податок, але не такий, який побажає господар, а такий, який вони платили колишнім воєводам. Цей договір поновлюється всякий раз, як на престол вступає новий господар Молдавії, до якого вони посилають своїх посланців. Якщо ж воєвода схоче обійтися з ними більш строго і побажає накласти нові податі, то вони без довгих суперечок зовсім відмовляються платити податки та йдуть у важкодоступні гори. Тому господарі ніколи і не вимагали від них данини, більшої за встановлену” [1, с.151-152].

Відповідно до грамоти господаря К. Дуки (1693 р.), якою керувалися до середини XVIII ст. жителі гірського Русько-Кимпулунзького околу, всі тамтешні селяни за сажень зібраного сіна повинні були платити по 3 монети. Вони також давали боярину – власнику землі – десятину з врожаю, з мисливства та рибальства. Відповідно до статків селян на користь бояр-землевласників встановлювався грошовий чинш. Стежити за виплатами мав ворнік Руського Кимпулунга [9, с.83-85].

З огляду на погіршення демографічної ситуації, внаслідок втечі вечинів в сусідні землі, зменшення надходжень у державну скарбницю (вистерію) воєвода К. Маврокордат провів для подолання кризової ситуації ряд реформ. У 1742 р. він заборонив закріпачувати переселенців, що осідали в боярських маєтках [34, с.565]. Того ж року він законодавчо оформив так зване скутельництво. Скутельники – це селяни, які звільнялися від усіх державних податків, але сплачували ренту і виконували роботи на користь власника маєтку, на землі якого мешкали. Скутельники закріплювалися як за державними службовцями, так і за духовними особами та монастирями [15, с.57]. Так, згідно з переписом, проведеним російською адміністрацією в Молдавському воєводстві у 1774 р., в с. Гореча біля Чернівців мешкало 58 скутельників Горечанського монастиря [26, с.31].

У 1749 р. К. Маврокордат формально скасував особисту кріпосну залежність селян-вечинів. Всі селяни стали називатися царанами, але без дозволу влади вони не мали права покидати село. Панщина продовжувала зберігатися, але стала фіксованою – 24 дні на рік [15, с.57].

Селяни, котрих залучали до державної служби, наприклад в якості кінної прикордонної варті, як от калараші, що належали до Кіцманського капітанства, звільнялися від деяких податків і виконували повинності на користь Радівецького єпископства, якому належав Кіцмань з довколишніми селами, в половинному обсязі. Молдавський господар Іоан Теодор Каллімахи у 1760 р. видав наказ про переведення всіх каларашів з Кіцманя до Хлівища, «і щоб в інших маєтках єпископства калараші не мешкали». У 1761 р. воєвода звелів колишнім каларашам в Кіцмані, які вже не служили, взамін за звільнення від солериту виконувати повинності на користь Радівецької єпископії [32, с.186-188].

У гірській місцевості повинності і податки населення продовжували визначатися окремими воєводськими грамотами. Так, молдавський воєвода Григорій Каллімахі визначив у грамоті від 1761 р. для селян на всю Русько-Довгопільську округу грошовий податок у розмірі 2400 лей. Його виплата була розділена на три терміни. Водночас зберігався натуральний податок гоштїна – 300 баранів на рік. На період нещастя селяни звільнялися від десятини з вуликів та податку за пасовиська. У грамоті Г. Каллімахі за 1764 р. гірським жителям вказувалося, щоб вони платили колись встановлені податки та давали воєводі у свята по можливості хто що зможе [11, с.34-35, 112-113].

1 січня 1766 р. господар Молдавії Григорій III Гіка видав хрисовул – золоту грамоту. Згідно з ним панщина в Молдавії скорочувалася до 12 днів на рік та встановлювалися норми денного відробітку [15, с.57].

Всі ці заходи стабілізували демографічну ситуацію і навіть сприяли припливу до Молдавії переселенців з Трансільванії та Галичини [15, с.57].

Певне уявлення про народонаселення в північній частині Молдавського воєводства у третій чверті XVIII ст. дає подвірний перепис населення, проведений в 1772 – 1773 та 1774 рр. уповноваженими Диваном молдавськими чиновниками за наказом російського військового командування. За підрахунками молдавських та румунських дослідників, на території північних волостей проживало від 68704 до 84514 осіб [38, с. 239, табл. 1; 37, с. 58]. Найбільш населеними, за даними молдавського історика К. Унгуряну, були волості Чернівецька (6436 осіб) та Сучавська (4729 осіб), а Кимпулунзько-Чернівецька та Кимпулунзько-Сучавська – населені менше (відповідно, 1000 та 1447 осіб) [38, с. 239, табл. 1]. На Хотинщині у 1774 р. було зафіксовано 153 села та 7264 двори [16, с.124].

Румунський дослідник П. Цугуй розподілив зафіксоване в переписах населення краю за етнічним складом наступним чином: молдаван налічувалося 54284 особи, русинів – 17125, гуцулів – 5975, росіян – 1065, євреїв – 2425, вірменів – 435, поляків – 460, німців – 20, циганів – 2655, турків – 70 [37, с. 46]. Дещо інші дані подає К. Унгуряну. За його підрахунками, молдаван в краї налічувалося 40924, русинів – 15690, гуцулів – 5715, росіян – 1405, євреїв – 2375, вірменів – 275, німців – 110, циганів – 2100, представників інших етнічних груп – 110 [38, с. 239-240, табл. 1-2]. Проте ці дані не варто абсолютизувати. Вони є досить приблизними, оскільки серед молдаван зустрічалися українські антропоніми, а серед русинів (українців) – молдавські. Слід також враховувати асиміляційні і міграційні чинники.

Незважаючи на обмеженість реформ господарів, податковий тиск, економічне становище почало покращуватися, пожвавилася торгівля, міське життя. У містах зросла кількість мешканців. Так, якщо в Чернівцях, занепалих внаслідок воєнних лихоліть, єзуїт Й. Боскович у 1762 р. нарахував менше 200 дерев'яних хат і три дерев'яні церкви, то в переписних відомостях станом на червень 1774 р. в місті було вже 388 будинків, а міський хотар Чернівців сягав меж Жучки, Ленківців, Мамаївців, Михальчі, Кучурова

Великого, Козмина та Клішківців. В кінці молдавського правління у краї було 4 міста: Сучава, Чернівці, Сірет та Вижниця. В Сучаві проживало 76 сімей, у Чернівцях – 290, в Сіреті – 72, у Вижниці – 125. Почало зростати в містах число ремісників. Наприклад, в Чернівцях у травні 1774 р. їх нараховувалося 84, тоді як в 1618 р. в місті було лише 5 ремісників [15, с.59; 4, с.21-22; 13, с.255-263; 40, с.127-137; 23, с.63].

У церковно-адміністративному відношенні чотири волості Горішньої землі: Чернівецька, частина Сучавської, Дорохойська та Хотинська належали до православного єпископства в Радівцях. Канонічна юрисдикція Радівецького єпископа почала поширюватися на ці території ще в XV ст. Інша частина Сучавської волості підпорядковувалася Молдавському митрополиту в Яссах. Серед Радівецьких єпископів часів правління в Молдавії фанаріотів варто згадати владик Калістра (1708 – 1728 рр.), Антонія (Путняну-Черновського) (1728 – 1729 рр., потім митрополит), Місаїла II (1729 – 1735 рр.), Варлаама (1735 – 1745 рр.), Якова (Путняну) (1745 – 1750 рр., потім митрополит), Досифея (Хереску) (1750 – 1781 рр., з 1782 р. єпископ Буковини з резиденцією в Чернівцях) [25, с.90-91].

У XVIII ст. на території північної Молдавії була велика кількість монастирів і скитів. Зокрема, перепис, зроблений австрійською військовою адміністрацією у 1775 р., засвідчує, що на момент зайняття Чернівецької та Сучавської волостей Молдавії австрійськими військами тут налічувалося 18 великих та 16 малих монастирів, а також 2 пустині в лісі (т. з. “зіхастрі”). В цих обителях знаходилося 466 ченців та 88 черниць. Частина монастирів виникли ще в попередні часи, але велика кількість обителей, зокрема скитів, на півночі краю з’явилася саме у XVIII ст. [25, с.137].

XVIII ст. було добою Просвітництва. Молдавська земля в питанні просвітництва не стояла осторонь від решти Європи. Так, на півночі Молдавії з 1747 р. діяла духовна школа в Радівцях, а давня духовна школа в Путні стала в 1759 р. академією. З цією духовною школою була пов’язана діяльність таких відомих молдавських книжників і просвітителів XVIII ст. як митрополити Антоній (Путняну-Черновський) та Яків (Путняну), архімандрит Варфоломей (Мезеряну) [39, с.12-14]. У монастирі Драгомирна біля Сучави в 1763 – 1775 рр. займався письменницькою і перекладацькою роботою відомий старець Паїсій (Величковський) [25, с.78, 135, 243].

У 1766 р. за розпорядженням молдавського воєводи Г. Гіки було засновано школи в Сучаві, Чернівцях, Радівцях, Путні, Кимпулунзі Молдавському та Кимпулунзі Руському. Правда, під час російсько-турецької війни (1768 – 1774 рр.) вони не діяли [39, с.12-14].

Архітектура і мистецтво доби фанаріотів, як і у попередні періоди, мали майже винятково релігійний характер. З-поміж мурованих церков, збудованих в краї у XVIII ст., значну історичну та мистецьку вартість має церква Різдва Пресвятої Богородиці, зведена за ініціативою ігумена Артемона Кініцького в монастирі Гореча. Її ктиторами виступили митрополит Яков (Путняну) та логофет Йордакі Русет (Чілібіу). На завершальному етапі до будівництва

долучилися митрополит Гавриїл (Каллімахі), молдавський воєвода Григорій Александр III Гіка та російська імператриця Катерина II. Освячено храм 1767 року. Це була перша кам'яна культова споруда в околицях Чернівців. З-поміж інших церков Буковини її вирізняють барокові стильові ознаки, що відобразилися у формі верхів, декорі стін та настінних розписах інтер'єру [26, с.36-69].

Крім Горечанського монастирського храму, заслуговують згадки також мурована монастирська церква в Ілішештах, зведена 1714 року мазилем І. Ісеческулом, та мурована церква монастиря св. Іоанна Богослова в Хрещатику, споруджена коштом купця Теодора Преди в 1765 р. [35, с.39, 57; 25, с.133]. У 1757 та 1772 рр. стараннями митрополита Якова (Путняну) було ґрунтовно відреставровано культові споруди монастиря Путна – храм Успення Пресвятої Богородиці та каплицю св. Петра і Павла [36, с.60, 134].

З-поміж дерев'яних храмів доби фанаріотів варто згадати Свято-Успенську церкву (1709 – 1715 рр.) біля турецької криниці в Чернівцях, збудовану воєводою Ніколає Маврокордатом, храм в Тішауцах, споруджений боярином Діну Кантакузіно в 1735 р., церкву в скиті Ревна, зведену 1744 року ієромонахом Ісаєю з Великого Скита, церкву св. Миколая, споруджену в Чернівцях старостою Строеску в 1748 р., збудовану в тому ж році церкву скита Кабино, храм у Луковиці, зведений 1757 року, церкву в Рогожештах (1761 р.), храм в Крайнічештах (1768 р.), а також збудовані в 1774 р. церкви в Щербауцах, Босанчі, Заставні та Свято-Троїцький храм в Чернівцях, зведений коштом єпископа Радівецького Досифея (Хереску) та його брата Чернівецького старости Іллі Хереску з дружиною Катериною [30, с.206; 28, с. 75-78; 27, с.171-179].

Таким чином, після 1711 р. Порта змінила політичний режим та юридичний статус Молдавії, призначаючи господарями греків-фанаріотів. Початок політичної історії фанаріотського режиму позначився насамперед територіальними втратами: зі складу Молдавської землі була вилучена фортеця Хотин з волостю, яку віддали під управління турецького паші, перетворивши в частину Османської імперії – райю.

З приходом до влади в Молдавії фанаріотів розпочалася систематична експлуатація багатств країни на користь Туреччини, що почала економічно занепадати. Зміцнення влади господарів-фанаріотів на противагу місцевому боярству, раціоналізація державного устрою та підвищення економічної здатності платників податків призвела до розробки низки реформ в політико-адміністративній системі та соціально-економічному житті. Ці соціальні, фінансові та адміністративні перетворення рівною мірою торкнулися всієї Молдавської землі, в тому числі й прикордонних північних волостей. Незважаючи на обмежений характер реформ господарів-фанаріотів (через опір турків і спротив бояр), економічне становище тут, як і в усій Молдавії, дещо поліпшилося, адже нові правителі проводили політику державної експлуатації населення, послабивши роль земельного боярства. Це призвело

до покращення демографічної ситуації. Позитивні зрушення в епоху фанаріотів спостерігалися також у сфері культури та освіти.

Водночас негативний вплив на соціально-економічну ситуацію в північних волостях мали моменти дестабілізації, пов'язані з численними російсько-турецькими війнами, під час яких страждало населення теренів бойових дій.

В ході російсько-турецької війни 1768 – 1774 рр. Молдавії було повернуто Хотинську волость, але після закінчення бойових дій Хотинщина знов стала райєю Османської імперії, а австрійські Габсбурги за згодою Порти анексували північну частину Молдавської землі, яка отримала назву “Буковинський дистрикт”.

Джерела та література: 1. Кантемир Д. Описание Молдавии. – Кишинев, 1973; 2. Молдавия в эпоху феодализма: Переписи населения Молдавии в 1772 – 1773 и 1774 гг. – Кишинев, 1975. – Т.VII. – Ч.1; 3. Молдавия в эпоху феодализма: Переписи населения Молдавии в 1772 – 1773 и 1774 гг. – Кишинев, 1975. – Т.VII. – Ч.2; 4. Сплени Г. фон. Опис Буковини / пер. з нім., передмова і коментар О. Д. Огуя, М. М. Сайка. – Чернівці, 1995; 5. Уставъ Молдавіи 1741 года, изданный Ю Константиномъ Николаемъ Вель Воеводою, Божією милостію Господаремъ земли Молдавской // Записки императорскаго Одесскаго общества истории и древностей. – Одесса, 1877. – Томъ десятый. – С.492-498; 6. Calatori străini despre Țările Române. – București, 1983. – Vol. VIII; 7. Cronica anonima a Moldovei 1661 – 1729 (Pseudo-Amiras). – București, 1975; 8. Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă / Constantin Erbiceanu. – București, 2003; 9. Documente bucovinene / Teodor Bălan. – Cernăuți, 1937. – Vol. III; 10. Documente bucovinene / Teodor Bălan. – Cernăuți, 1938. – Vol. IV; 11. Documente bucovinene / Teodor Bălan. – București, 1943. – Vol. VI; 12. Neculce I. Letopisețul Țării Moldovei și o samă de cuvinte. – București, 1959; 13. Tabelul localităților din Bucovina de general Gabriel Spleny von Mihaldi (1775) // Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice. – București, 1998. – P. 232-266; 14. Ботушанський В.М. Приєднання Буковини до Австрії в контексті австро-турецьких відносин // Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини ХХ ст.) [Кол. моногр.] / В.М. Ботушанський, С.М. Гакман, Ю.І. Макар та ін. За заг. ред. В.М. Ботушанського. – Чернівці, 2005. – С.169-245; 15. Буковина: історичний нарис / За заг. ред. В.М. Ботушанського. – Чернівці, 1998; 16. Добржанський О., Макар Ю., Масан О. Хотинщина. Історичний нарис. – Чернівці, 2002; 17. Жуковський А. Історія Буковини. – Чернівці, 1991. – Ч.1; 18. История Румынии / И. Болован, И.-А. Поп (координаторы) и др. – М., 2006; 19. Макар Ю.І., Пивоваров С.В., Юрійчук Ю.А. Садогурська монетарня. – Чернівці, 1998; 20. Масан О.М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин з давніх часів до 1774 р. // Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини ХХ ст.) [Кол. моногр.] / В.М. Ботушанський, С.М. Гакман, Ю.І. Макар та ін. За заг. ред. В.М. Ботушанського. – Чернівці, 2005. – С9-168; 21. Масан О. Чому шведський король Карл XII не зміг завітати в Чернівці, або епізоди з історії міста на початку ХVІІІ ст. // Буковинський журнал. – 2008. – Ч.1. С.53-60; 22. Мохов Н.А. Молдавия эпохи феодализма (от древнейших времен до начала ХІХ века). – Кишинев, 1964; 23. Нариси з історії Північної Буковини. – К., 1980; 24. Чучко М. Адміністративно-територіальний устрій північної частини Молдавської землі

в 1349 – 1774 pp. // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра етнології, античної та середньовічної історії. – Чернівці, 2012. – Том 2(34). – С.97-113; **25.** Чучко М.К. «И възят Бога на помощь»: соціально-релігійний чинник в житті православного населення північних волостей Молдавського воєводства та австрійської Буковини (епоха пізнього середньовіччя та нового часу). – Чернівці, 2008; **26.** Чучко М.К. Православна обитель над Прутом: минуле і сьогодення чоловічого монастиря Різдва Пресвятої Богородиці «Гореча» в Чернівцях. – Чернівці, 2012; **27.** Чучко М. Православні культові споруди Буковини: Дерев'яні церкви та дзвіниці середини XIV – початку XX століть. – Чернівці, 2011; **28.** Чучко М. Чернівецькі дерев'яні церкви XVIII ст.: історія спорудження, архітектура, доля // Чернівці: Історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто). [Кол. монографія] В.М. Ботушанський, С.В. Біленкова, О.В. Добржанський та ін. За заг. ред. В.М. Ботушанського. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 75-78; **29.** Bălan T. Din istoricul Cimpulung Moldovenesc. – București, 1960;. **30.** Vocanetu Al. Istoria orasului Cernăuți pe timpul Moldovei. – Cernăuți, 1929; **31.** Kaindl R.F. Geschichte von Czernowitz=Кайндль Р.Ф. Історія Чернівців. – Чернівці, 2005; **32.** Mareci H. Din arhiva lui Teodor Bălan (III) [Bălan T. Calarași de Coțmani]// Codrul Cosminului. – 2005. – №11. – P.183-200; **33.** Mihăescu D. Bucovina și Basarabia (pornind de la numele lor). – Iași, 2000; **34.** Nistor I. Istoria românilor. – București, 2002. – Vol. 1; **35.** Onciul I. de. Fondul religionariu gr.-or. al Bucovinei. Substratul, formarea, desvoltarea și starea lui de față. Reproducere separata de'n Candela 1889-1891. – Cernăuți, 1891; **36.** Sfânta Mănăstire Putna / Ed. îngrijita de Centrul de Cercetare Documentare «Ștefan cel Mare». – Putna, 2010; **37.** Țugui P. Bucovina – istorie și cultură. – București, 2002; **38.** Ungureanu C. Bucovina in perioada stăpînirii austriace (1774 – 1918): aspecte etnodemografice și confesionale. – Chișineu, 2003; **39.** Ungureanu C. Învățământul primar din Bucovina (1774-1918). – Chișinău, 2007; **40.** Werenka D. Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Öesterreich (1774-1785). Nach Acten aus folgenden Archiven: K.u.K. Kreigministerium, dessen Kartenarchiv, K.u.K. Ministerium für Cultus und Unterricht. – Czernowitz, 1895.